

MODULE FILOSOFIE

- Perspectief: wat kan filosofie betekenen voor/in economie (als academische discipline en als maatschappelijke structuur)?

- Zes hoofdstukken:
 - Logica & Argumentatie
 - Wetenschapsfilosofie
 - Ethiek
 - Politieke filosofie
 - Sociale filosofie
 - Wijsgerige antropologie

LOGICA & ARGUMENTATIE

1. Inleiding
2. Formele logica
 - 2.1 Deductieve redeneringen
 - 2.2 Het onderscheid tussen correcte en foutieve redeneervormen
 - 2.3 Eenvoudige correcte redeneervormen
 - 2.4 Eenvoudige foutieve redeneervormen
 - 2.5 Complexe correcte redeneervormen
 - 2.6 Complexe foutieve redeneervormen
3. Drogredenen
 - 3.1 Inleiding
 - 3.2 Problematische premissen
 - 3.3 Problemen met de conclusie
 - 3.4 Problemen met relevantie van de premissen
 - 3.5 Imponeren van de tegenstander
4. De feilbaarheid van wetenschappelijke kennis logisch verklaard
 - 4.1 Inleiding
 - 4.2 Definities
 - 4.3 Verificatie en falsificatie: wat is mogelijk en wat niet?
 - 4.4 Gevolgen
5. Bibliografie

LOGICA & ARGUMENTATIETHEORIE

1. Inleiding

De wijsgerige logica heeft als doel om methodes en principes te ontwikkelen waarmee correct redeneren van incorrect redeneren kan onderscheiden worden. Logici hebben zich bezig gehouden met het redeneren in allerlei specifieke contexten (bv. wetenschap, geneeskunde, ethische kwesties, politiek, denksporten, ...) maar ook in het dagelijks leven. Het resultaat is een arsenaal aan middelen die je als wetenschapper (in de economie of in een andere academische discipline) en in het dagelijkse leven kan toepassen.

Dit hoofdstuk is praktijkgericht. Redeneren doen we allemaal. Dit hoofdstuk reikt middelen aan om (a) de kwaliteit van het eigen redeneren te verbeteren en (b) gebreken in het redeneren van anderen te identificeren. De middelen die we hier presenteren zijn allemaal afkomstig uit de wijsgerige logica. Ze vallen uiteen in twee grote groepen:

- middelen die te maken hebben met de *vorm* (structuur) van argumenten, en daardoor behoren tot de *formele logica* (zie afdeling 2).
- middelen die behoren tot wat gewoonlijk de 'leer van drogredenen' genoemd wordt – een inventarisatie van stereotiepe ondeugdelijke vormen van argumentatie (zie afdeling 3).

Alles wat we de afdelingen 2 en 3 bespreken is nuttig in een wetenschappelijke context, maar ook daarbuiten.

In afdeling 4 bespreken we de logische relatie tussen waarnemingen en wetenschappelijke kennis. We laten zien hoe we op basis van een aantal logische inzichten kunnen begrijpen dat wetenschappelijke kennis altijd feilbaar is.

ECONOMIE EN WETENSCHAPSFILOSOFIE

1. Inleiding
2. Het doel van economie als wetenschap
 - 2.1 Milton Friedman
 - 2.2 Robert Solow
 - 2.3 De pragmatistische visie op wetenschap
3. Een gemeenschappelijk kenmerk van wetenschappelijke argumentatie
 - 3.1 Toegankelijkheid en herhaalbaarheid
 - 3.2 Verschil met religieuze argumentatie
4. Het ontstaan van disciplines in de sociale wetenschappen
 - 4.1 Inleiding
 - 4.2 De periode 1850-1945
 - 4.3 Grensconflicten en samenwerking
5. Gelijkenissen tussen sociaalwetenschappelijke disciplines
 - 5.1 Het diagram van James Coleman
 - 5.2 Maurice Duverger over de effecten van kiesstelsels
 - 5.3 Voorbeelden uit de economie
6. De economische sociologie volgens Richard Swedberg
 - 6.1 Inleiding
 - 6.2 Raakvlakken tussen economie en sociologie
 - 6.3 Economische sociologie: wat en waarom?
 - 6.4 Besluit
7. Bibliografie

1. Inleiding

Wetenschapsfilosofie is kritische reflectie over wetenschap en wetenschappelijk onderzoek. De onderwerpen waar wetenschapsfilosofen zich mee bezig houden kunnen we bundelen in een aantal groepen, zoals geïllustreerd in onderstaande tabel:

Thematische groep	Specifieke vragen (niet exhaustief)
Doel van wetenschap	Moet wetenschap praktisch nuttig zijn? Wie moet bepalen wat de wetenschappelijke agenda is?
Wetenschappelijke methode & argumentatie	Wat is een goed experiment? Hoe moet je een bewering over een oorzaak-gevolg-relatie onderbouwen? Met welk soort argumenten moet een wetenschappelijke theorie onderbouwd worden?
Ethische & maatschappelijke kwesties	Mogen we proefdieren gebruiken? Onder welke voorwaarden? Welke maatregelen moeten we nemen als we met mensen experimenteren? Mogen wetenschappers bijdragen aan militair onderzoek?
Gelijkenissen en verschillen tussen wetenschappelijke disciplines	Is er iets dat alle wetenschapsdisciplines gemeenschappelijk hebben? Wat zijn de verschillen tussen natuurwetenschappen en sociale wetenschappen? Wat is de relatie tussen economie en de andere sociale wetenschappen?

In dit hoofdstuk behandelen we vragen die tot de eerste en laatste groep behoren, uiteraard met speciale aandacht voor de economie. In afdeling 2 gaan we in op de vraag naar het doel van economie als wetenschapsdiscipline. Afdeling 3 handelt over de vraag wat alle wetenschapsdisciplines (dus ook de economie) gemeenschappelijk hebben. De resterende afdelingen van dit hoofdstuk handelen over de relatie tussen economie en de andere sociaal-wetenschappelijke disciplines: eerst in historisch perspectief (afdeling 4), vervolgens met aandacht voor gelijkenissen (afdeling 5) en ten slotte met aandacht voor verschillen (afdeling 6).

ECONOMIE EN ETHIEK

1. Inleiding
2. Ethisch handelen
 - 2.1 Inleiding
 - 2.2 John Dewey: rationeel handelen als resultaat van een deliberatieproces
 - 2.3 Ethisch handelen als subcategorie van rationeel handelen
 - 2.4 Ethisch handelen en economisch mensbeeld
3. Ethisch redeneren
 - 3.1 Inleiding
 - 3.2 Act-utilisme
 - 3.3 Regel-utilisme
 - 3.4 De verhouding tussen de twee vormen van utilisme
4. Economische ethiek
 - 4.1 Inleiding
 - 4.2 Wetenschap, ethiek en beleid
 - 4.3 Twee voorbeelden uit de economie
5. Wetenschapsethiek
 - 5.1 Inleiding
 - 5.2 Simulaties versus realistische experimenten
 - 5.3 Ethische restricties op wetenschappelijk onderzoek

1. Inleiding

'Ethiek' als academische discipline bestaat uit vijf vormen van onderzoek:

Descriptieve ethiek (ook 'empirische ethiek' genoemd).

Het doel is hier de beschrijving van morele opvattingen die in een bepaalde groep of samenleving bestaan. Bijvoorbeeld: onderzoeken wat de opvattingen zijn van mensen over abortus, euthanasie, doodstraf en andere morele kwesties; of onderzoeken hoe verschillen in opvattingen over morele kwesties samenhangen met andere variabelen: geslacht, leeftijd, beroep, opleiding en levensbeschouwelijke opvattingen.

Normatieve ethiek

Het doel is het ontwikkelen van algemene prescriptieve theorieën over hoe men (moreel juist) moet handelen. Deze theorieën kunnen dan gebruikt om concrete gedragsregels te verantwoorden (zie verder).

Meta-ethiek

Dit houdt reflectie in over de oorsprong, betekenis en aard van ethische concepten (bijvoorbeeld 'verantwoordelijkheid en 'schuld') en over de aard van het morele (bijvoorbeeld: wat maakt een norm tot een morele norm in tegenstelling tot een rechtsnorm of etiquettenorm?)

Toegepaste ethiek

Dit houdt in dat normatief-ethische theorieën en principes (zie boven) in de praktijk worden toegepast. Er is dus reflectie over types van morele kwesties in een specifiek domein. Voorbeelden zijn: bedrijfsethiek, medische ethiek, wetenschapsethiek,

Morele Casuïstiek:

Dit houdt reflectie in over casussen, d.w.z. concrete morele vraagstukken in een specifieke context. Dit is gelijkaardig aan Toegepaste Ethiek, maar gefocust op particuliere gevallen in plaats van op typische soorten problemen in een bepaald domein.

Dit hoofdstuk geeft inzicht in een aantal ethische concepten en theorieën die nuttig zijn als intellectuele bagage voor economen. Daarnaast is er ook een praktisch perspectief: een deel van wat we hier behandelen zijn instrumenten die kunnen toegepast worden in het eigen moreel redeneren.

Afdeling 2 heeft als onderwerp 'wat is ethisch handelen?'. Dit behoort tot de meta-ethiek en is theoretisch gericht. In afdeling 3 bespreken we een belangrijke ethisch-normatieve theorie (het utilisme) met nadruk op hoe we vanuit een dergelijke theorie ethische redeneringen kunnen opbouwen. In afdeling 4 wordt dit toegepast op een aantal ethische kwesties in de economie (als maatschappelijke realiteit). De afdelingen 3 en 4 zijn vooral praktijkgericht. In afdeling 5 komt wetenschapsethiek aan bod, met uiteraard speciale aandacht voor de economie (als academische discipline).

ECONOMIE EN POLITIEKE FILOSOFIE

1. Inleiding
2. Democratie: vormen en verantwoording
 - 2.1 Inleiding
 - 2.2 De moderne representatieve democratie
 - 2.3 Waarom democratie?
 - 2.4 Directe democratie
3. Vrijheid, tolerantie en liberale democratie
 - 3.1 Inleiding
 - 3.2 Definitie van liberale democratie
 - 3.3 John Stuart Mill over vrijheid
 - 3.4 Godsdienstvrijheid en religieuze tolerantie
 - 3.5 Euthanasie
4. Structuur en functies van de staat
 - 4.1 Inleiding
 - 4.2 Definitie van de staat
 - 4.3 De economische theorie van de staat
 - 4.4 De functies van de staat in de neomarxistische politieke filosofie
5. Bibliografie

1. Inleiding

In dit hoofdstuk behandelen we thema's, concepten en inzichten uit de politieke filosofie die nuttig zijn als intellectuele bagage voor economen. Politieke filosofie vatten we ruim op, zoals ook Goodin et al. dat doen in de inleiding van hun *Companion to Contemporary Political Philosophy*:

Instead of philosophy we might well have said 'theory', for political theory is often taken to coincide with what we have in mind as political philosophy. If we have chosen the word 'philosophy', that is to mark, unambiguously, the fact that our interest is in normative thinking. Political theory sometimes connotes empirical as well as normative thought: thought that bears primarily on how to explain rather than on how to evaluate; [...]. Political philosophy, in contrast, is unequivocally concerned with matters of evaluation.

But though our interest is in normative or evaluative thought, we should stress that we take a broad view about the range of issues that are normatively relevant to political philosophy. Thus we suppose that questions about what can feasibly be achieved in a certain area are just as central to normative concerns as questions about what is desirable in that area. (2007, p. xvi)

Politieke filosofie in deze betekenis houdt zich bezig met een hele reeks thema's die vallen onder een gemeenschappelijke noemer: welke politieke instellingen zouden we moeten hebben? In afdelingen 2 en 3 bespreken we verschillende vormen van democratie, met ruime aandacht voor de verantwoording ervan. In afdeling 4 bespreken we de relatie tussen structuur en functies van de staat, met onder meer aandacht voor de functies die de staat kan hebben vanuit economisch perspectief.

ECONOMIE EN SOCIALE FILOSOFIE

1. Inleiding
2. Distributieve rechtvaardigheid
 - 2.1 Inleiding
 - 2.2 Egalitarisme
 - 2.3 Prioriteitstheorieën
 - 2.4 Sufficiëntie-theorieën
 - 2.5 Verdienste als basis van verdeling
3. De distributieve staat
 - 3.1 Rechtvaardigheidstheorieën als verantwoording van sociaal beleid
 - 3.2 Voorbeelden
4. Economische democratie
 - 4.1 Inleiding
 - 4.2 Wat is economische democratie?
 - 4.3 Argumenten voor economische democratie
 - 4.4 Argumenten tegen economische democratie
5. Bibliografie

1. Inleiding

In de online versie van de Merriam-Webster encyclopedie¹ wordt sociale filosofie gedefinieerd als:

[T]he study and interpretation of society and social institutions in terms of ethical values rather than empirical relations.

Net zoals bij politieke filosofie ligt de nadruk in sociale filosofie op normatieve theorievorming. In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat de thema's in de politieke filosofie vallen onder overkoepelende noemer 'welke politieke instellingen zouden we moeten hebben?'. Een groot deel van de sociale filosofie (maar niet alles, zie verder) heeft te maken met de overkoepelende vraag 'welk sociaal beleid zouden we moeten hebben?'. Tot aan het verschijnen van *A Theory of Justice* van John Rawls in 1971 was de dominante visie dat een goed sociaal beleid de welvaart van de bevolking maximaliseert. Dit is een utilistische positie, en we hebben in het hoofdstuk over Ethiek gezien dat utilisme het principe van al-partijdigheid omvat. Zoals we verder zullen zien zijn Rawls en vele anderen van oordeel dat er veel manieren zijn om al-partijdigheid in te vullen. Dit heeft geleid tot de ontwikkeling van theorieën van distributieve rechtvaardigheid (distributive justice), die we in afdeling 2 zullen bespreken. Deze theorieën spreken zich uit over wat een rechtvaardige verdeling van welvaart is, met dien verstande dat bepaalde theoretici menen dat niet de verdeling van welvaart belangrijk is maar de verdeling van iets dat eraan verwant is.

Omdat 'welvaart' een cruciaal concept is in de sociale filosofie, is het nuttig te preciseren wat het inhoudt. G.A. Cohen stelt dat er in de economie en filosofie twee belangrijke concepties zijn. Hij onderscheidt ...

... welfare as enjoyment, or, more broadly, as desirable or agreeable state of consciousness, which I shall call *hedonic welfare*; and welfare as *preference satisfaction*, where preferences order states of the world, and where a person's preference is satisfied if a relevant state of the world obtains, whether or not he knows that it does. (1993, p. 10-11)

Merk op dat in beide concepties 'welvaart' een subjectieve component heeft. In het eerste geval gaat het om een mentale toestand, in het tweede geval gaat het om de mate waarin in de wereld overeenstemt met onze subjectieve voorkeuren. Dit is belangrijk om de kritieken te begrijpen die rechtvaardigheidstheoretici uit verschillende stromingen op elkaar geven.

Zoals reeds gezegd is afdeling 2 gewijd aan theorieën over de optimale verdeling van welvaart. In afdeling 3 worden deze theorieën gekoppeld aan het idee en de invulling van sociaal beleid door de staat. Hier komt o.a. het concept van 'distributieve staat' uit afdeling 4 van het vorige hoofdstuk terug aan bod.

In afdeling 4 behandelen we een thema dat buiten de overkoepelende vraag 'welk sociaal beleid zouden we moeten hebben?' valt: economische democratie. We leggen uit wat dit kan inhouden en wat de belangrijkste argumenten van voor- en tegenstanders zijn.

¹ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/social%20philosophy>

WIJSGERIGE ANTROPOLOGIE

1. Inleiding
2. Het existentialistische mensbeeld van Jean-Paul Sartre
 - 2.1 Inleiding
 - 2.2 Existentie versus essentie
 - 2.3 Angst en kwade trouw
 - 2.4 Sartre als existentie-filosoof
3. Persoon en vrijheid in het mensbeeld van Harry Frankfurt
 - 3.1 Inleiding
 - 3.2 Eerst-orde en tweede-orde verlangens
 - 3.3 Voorbeeld
 - 3.4 Verband met Sartre
4. Rationaliteit
 - 4.1 Herbert Simon
 - 4.2 'Satisficing' als vorm van rationeel handelen
5. Bibliografie

1. Inleiding

Filosofische vragen die op een of andere manier te maken hebben met het overkoepelende thema 'wat is de mens?' behoren tot het domein van de wijsgerige antropologie. Op de website van *Filosofie Magazine*² worden een aantal belangrijke vragen in dit deelgebied van de wijsbegeerte opgesomd.³

De mens wekt al sinds het begin van de wijsbegeerte verwondering op. Wat definieert onze menselijkheid ten diepste? En hoe moeten we kijken naar de processen die zich in ons afspelen, zoals rationaliteit, het gevoelsleven of het verlangen? Wat is het juist dat de mens zo uniek maakt onder de dieren? De vraag naar het verschil tussen mens en dier neemt nog altijd een belangrijke plaats in binnen de filosofie.

Heel wat filosofen hebben reflectie over het verschil tussen mens en dier als manier gebruikt om te bepalen wat het is om een mens te zijn. Aristoteles definieerde de mens als een 'rationeel dier'. Deze definitie legt vast wat (volgens Aristoteles) ons van andere dieren onderscheidt en wat de essentie van het mens-zijn is.

We bekijken de manier van redeneren van Aristoteles wat meer in detail. Hij begint met de vaststelling dat zowel planten als dieren de capaciteit hebben om zich te voeden (metabolisme) en om nieuwe leden van de soort te genereren (reproductie). Deze twee capaciteiten definiëren voor hem wat is om een 'levend wezen' te zijn. Dieren onderscheiden zich volgens Aristoteles van planten door extra capaciteiten, nl. zintuiglijke waarneming, het hebben van verlangens, en voortbeweging. Tot slot onderscheiden mensen zich van andere dieren doordat ze 'rationeel' zijn. Dit verwijst bij Aristoteles naar een groep van capaciteiten, waaronder (i) gedachten hebben die in taal worden uitgedrukt en (ii) opvattingen hebben over wat waar is en over wat gedaan moet worden (waarbij argumenten voor en tegen deze opvattingen kunnen gegeven worden).

Ook in de wijsbegeerte van de 20ste eeuw vinden we pogingen om te karakteriseren wat het is om mens te zijn. Maar de nadruk ligt meer op wat het *betekent* om mens te zijn dan op een correcte (op empirisch controleerbare criteria gebaseerde) demarcatie tussen mens en dier. Wijsgerige antropologen nemen een standpunt in over wat *belangrijk* is en/of specifiek *problematisch* aan het mens-zijn. In dit hoofdstuk bekijken we de theorieën van twee filosofen die aan dit soort wijsgerige antropologie gedaan hebben: Jean-Paul Sartre in afdeling 2 en Harry Frankfurt in afdeling 3.

Wijsgerige antropologie houdt zich ook bezig met – zoals het in het bovenstaande citaat geformuleerd wordt – het analyseren van bepaalde 'processen die zich in ons afspelen'. Zo kan bijvoorbeeld de vraag gesteld worden: wat is een (menselijke) emotie? Een andere mogelijke vraag is: wat is (menselijke) rationaliteit? In afdeling 4 gaan we dieper op deze laatste vraag, vooral aan de hand van het werk van Herbert Simon.

² *Filosofie Magazine* is een populariserend filosofisch tijdschrift dat sinds 1992 maandelijks verschijnt in Nederland en Vlaanderen. Het bijhorende online platform bevat naast gepubliceerde artikels ook o.a. karakterisering van deelgebieden binnen de wijsbegeerte.

³ Zie <https://www.filosofie.nl/wijsgerige-antropologie/index.html>.